

**БУХОРО ВА ЭРОН САВДО МУНОСАБАТЛАРИ РУС ВА ИНГЛИЗ
ТАДҚИҚОТЧИЛАРИ ЭСДАЛИКЛАРИДА**

Ҳамроев Фурқат

БухДУ, магистрант

Бобожонова Ф

т.ф.н., дотцент, БухДУ

Аннотация: Ушбу мақолада рус ва инглиз сайёҳлари томонидан ёзиб қолдирилган асарлари, эсдаликлари асосида Бухор ва Эрон ўртасидаги муносабатлар, хусусан савдо алоқалари илмий адабиётларга асосланиб таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Эрон, савдо алоқалари, савдогарлар, Оренбург, гилам, қорақўл тери, еронлик савдогарлар, карвонлар, бож.

**БУХАРО-ИРАНСКИЕ ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В
ВОСПОМИНАНИЯХ РОССИЙСКИХ И БРИТАНСКИХ
ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ**

Аннотация: В данной статье анализируются отношения между Бухарой и Ираном, особенно торговые отношения, на основе научной литературы, основанной на произведениях и мемуарах, написанных российскими и британскими туристами.

Ключевые слова: Иран, торговые отношения, торговцы, Оренбург, ковры, каракуль, иранские торговцы, караваны, таможня.

BUKHARA-IRANIAN TRADE RELATIONS IN THE MEMOIRS OF RUSSIAN AND BRITISH RESEARCHERS

Annotation: This article analyzes the relations between Bukhara and Iran, especially trade relations, based on the scientific literature, based on the works and memoirs written by Russian and British tourists.

Keywords: Iran, trade relations, traders, Orenburg, carpets, astrakhan leather, Iranian traders, caravans, customs.

КИРИШ

Ўрта Осиё давлатлари узоқ даврлар мобайнида Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Афғонистон ва Шарқдаги бошқа мамлакатлар ҳамда Россия билан иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларда бўлиб келдилар. Айниқса, Ўзбекистоннинг кўшни давлатлар билан ҳозирги кундаги яқин дўстона алоқалар ўрнатишга қаратилган ташқи сиёсатининг илдизлари ўша узоқ тарихий даврларга бориб тақалади.

Ўрта Осиёнинг марказидаги қулай савдо йуллари устида жойлашган Бухоро хонлиги XIX асрнинг иккинчи ярмида Шарқ мамлакатлари билан қизғин савдо-сотик алоқалари олиб борган. Шу жиҳатдан, икки кўшни, чегарадаги мамлакатлар ўртасида Бухоро ва Афғонистон кечган савдо алоқалари тарихи диққатга сазовордир. Бу савдонинг ривожланишида икки мамлакатнинг қулай жугрофий ўрни, ёндош кўшшилигига эмас, уларда узаро савдонинг тараққийси учун қулай шароитлар яратилганлиги ҳам муҳим омил булган.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Бухоро, Қарши, Самарканд, Хирот, Кобул, Мозори-Шариф, Балх ва Кундуз каби шаҳарлардаги карвонсаройлар турли хил моллар сақланадиган, сотиладиган жой, савдогарлар учун эса бошпана сифатида хизмат қилган.

Рус тадқиқотчи олимлари, чиновник офицерлари ва сайёхдари янги маълумотлар тўплай бошлайди. Мавзуга доир адабиётлар асосан рус ва инглиз тадқиқотчилари эсдаликлари асосида таҳлил қилинди.

ТАДҚИКОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот иши тарихийлик тамойили, хронологик ва қиёсий таҳлил усулларига таянади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Мейендорфнинг маълумотлари орасида Бухоронинг Эрон билан савдо алоқалари ҳақидаги фикри диққатга сазавордир. У Бухорода феруза ва парча матолари билан савдо қилган эронлик савдогарларни кўрган. Бухороликлар Эронга пахта, ипак матолар, мовут, қалампирмунчок, равоч ва рус товарлари олиб борган. У Бухоро қанд унини Эрон, Афғонистон ва асосан Пешавор орқапи олади, деб таъкидлайди. Шу мамлакатлардан салла учун шол матолари, сариқ камар, гилам ва феруза келтиради. Шу ҳилдаги савдони давом эттириш учун бухороликларга ҳар йили 600 та туя керак бўлади. Бу савдо Бухоро учун Россия ва Қашғардан кейинги даражада турганлигини Мейендорф таъкидлаб ўтган эди.[1;130]

Будрин, Ҳиндистон, Эрон ва Россиянинг Бухоро савдосидаги ролини алоҳида таъкидлайди. Лекин Бухорога келтирилаётган ва у ердан олиб кстилаётган товарларнинг таркибига тўхталмаган. У ўз эътиборини асосан тоғ ишларига қаратган. Бухороликлар Ҳиндистон, Эрон ва Хитойдан олтин, кумуш, мис, қалай ва темир олган. Ҳиндистондан чит келтирилган бўлиб, у салла учун ишлатилган.[2;35]

Бухоронинг халқаро савдодаги ролига А.Ф.Негри элчилигининг бошқа вакиллари ҳам муҳим аҳамият берган эди. Элчилик вакилларида бири ўз хатида шаҳарнинг ярми карвонсарой-лардан, бозор ва дўконлардан иборат, турли миллат савдогарларининг бу ерга интилиши Бухоронинг савдо маркази эканлигидан далолат беради, деб ёзган эди.[3;36]

Маълумки, бу савдо муносабатлари қароқчиларнинг босқинчиликлари натижасида қийинчиликка дучор бўлар эди. Бухоро ҳукумати бу ҳодисаларни бартараф қилиш учун ҳеч қандай чора кўрмас эди. Юқоридаги хатда таъкидланганидек, "яқинда қароқчилар Эрондан келаётган иккита карвонни ва элчилар ортидан Оренбург чегарасидан келаётган карвоннинг каттагина қисмини ҳам талашган". А.Ф.Негри миссиясининг вакилларида бири табиатшунос тадқиқотчи Э.Эверсман 1821 йил 21 январда Петербургга юборган хатида «Эрондан келаётган иккита бухоро карвони туркманлар томонидан таланиб, одамлар ўлдирилган»лиги ҳақида ёзган. Тарихдан маълумки, Бухоро билан Эрон ўртасидаги савдо — иқтисодий алоқалари тез-тез содир бўлиб турадиган туркман қароқчиларининг талончиликлари оқибатида, улар ўртасидаги савдо алоқалари яхши ривожланмаган. Шунинг учун Негри элчилигининг вакиллари бухоро ҳукмдорларини ҳақли равишда айблаган эдилар, негаки улар бу каби қароқчилик ҳаракатларининг олдини олиш учун зарур чора-тадбирларни кўрмаган эди. Шунини таъкидлаш лозимки, ҳар доим ҳам Бухоро ҳукмдорлари хоҳлаган тақдирларида ҳам йулларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун бирор тадбир қилиши қийин эди. Фақатгина хонлик пойтахти яқинларидаги савдо йўлларининг хавфсизлигини таъминлаш мумкин дир, аммо хонликдаги ҳукумрон бўлиб келган беқарор вазият туфайли Бухородан Эронга бора- диган йўлни ҳимоя қилишни ҳукуматдан кутиш бефойда эди. Шунини эслатиш лозимки, XIX асрдаги манғитлар шайбоний Абдуллохон II ёки баъзи аштархонийлар каби таъсирга эга эмас эдилар. XVIII аср урталарига нисбатан Шохмурод, Хайдар ёки Насрулло даврига келиб, Бухоронинг Ўрта Осиё минтақасидаги таъсири сезила бошлаган, лекин ҳануз Бухоро аввалги сиёсий мавқеига кўтарила олмаган эди. [4;100]

П.С.Савельев асосий диққатини карвон йуллари тавсифига қаратган эди. У Бухородан Эрон ва Афғонистонга борадиган учта карвон йўли ҳақида, айнан, Машҳад, Ҳирот ва Кобулга қатнайдиغان ҳамда Бухородан Кобул орқали

Ҳиндистонга ўтадиган йуллар тўғрисида ёзиб қолдирган эди. Бернс асарининг муҳим томонидан бири шу эдики, унда Бухоро билан Эрон ўртасидаги савдо алоқалари таснифи ҳам акс эттирилган. Унинг сўзларига кўра, Бухородан Эронга қорақўл териси ва гиламлар экспорт қилинган, унинг бир қисми сўнг Туркия, Хитой ва бошқа мамлакатларга жунатилган.

Шу нарса диққатга сазаворки, Қандаҳорда бу товарларга катта бож солиғи солингани оқибатида уни Кашмирдан Эронга Бухоро орқали жўнатиш қулай бўлиб қолган экан. Эрон билан Бухоро ўртасидаги савдонинг аҳволига берилган қимматли баҳо 1841 йилда ёзилган подполковник И.Ф.Бларембергнинг «Статистическое описание Персии» номли монографиясида ўз аксини топган. Муаллиф асарда қимматбаҳо тошларнинг Бухорога келтирилиши, айниқса, Нишопур ва Машҳаддан қазиб олинган ферузанинг савдода муҳим роль ўйнаганлиги ҳақида хабар беради. Бу феруза Бухоро орқали Россияга, ундан Франция ва бошқа Европа давлатларига, ҳамда Бендер Бушир порти орқали Ҳиндистонга олиб борилган.[5;39]

Бларембергнинг ёзишича, Бухородан Эронга қорақўл билан бирга турли хил рус товарлар ва транзит моллари: хитой чойи, қоғоз, булғори чарм, ойна, биллур, чинни, темир ва мис идишлар, мовут ва майда товарлар келтирилган.

Хаников Бухоро бозорларида Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Россия ва бошқа мамлакатлардан келтирилган кўплаб таварларни кўрган. Унинг ёзишича, Эрондан Бухорога йилига уч баъзан тўрт марта савдо қарвонлари келган. қишда кеяган қарвон муҳимроқ ҳисобланган. Сабаби, Бухорода баҳор бошларида қорақўл арзон нархда сотилган, Эронда эса қорақўлга талаб кучли бўлган. Шунинг учун, Эрон савдогарлари қорақўлни арзонроқ нархда сотиб олиш учун вазиятдан фойдаланишга шошилган. Эрондан Бухорога ип ва ипак матоси, гилам, феруза, инглиз читлари, коленкор-тўкима мато (қалин сурп) ва мал-мал келтирилган. Бухородан Эронга ип газлама ва бериндж келтирилган.[6;94]

Бухоро билан Эрон ўртасида савдо алоқалари ҳақидаги муҳим маълумотлар 1840-1842 йилдаги Бухорога уюштирилган рус элчилиги раҳбари К.Ф. Бутеневнинг «Горный журнал»да эълон қилган мақолаларида ёзиб қолдирилган. Унинг ёзишича, булат (пўлат) Бухорога Эрондан думалок, баъзан тўртбурчак шаклида келтирилган. Бу пўлатларнинг баъзи навлари ҳинд пўлати номи билан аталган. Демак, пўлатнинг бир қисми Ҳиндистондан Эрон орқали келтирилган бўлиши мумкин Бухородан Эронга маҳаллий товарлар қатори рус товарлари ҳам олиб кетилган экан. Небольсинга Бухоро бозорларига Эрондан маҳаллий моллар қатори инглиз товарларининг келтирилиши ёқмаган. Маълумки, бу вақтларда Эрон савдогарлари нафақат Ўрта Осиё билан жадал савдо алоқалари ўрнатган, ҳаттоки, улар Ўрта Осиёнинг Оренбург ва Орсқ шаҳарларига борадиган карвонларига ҳамроҳ ҳам бўлишган эдилар. Оренбург чегара бож- хонасининг Оренбург генерал-губернаторига берган билдиришномасида, 1809 йил июл ойида Оренбургга келган Бухоро карвонлари таркибида олтига Эрон савдогарлари бўлганлигини маълум қилган.[7;]

ХУЛОСА

Маълумки, Ўрта Осиё ҳудудида Бухоро ва Хива хонликлари, XVIII аср бошларида эса Қўқон хонлиги вужудга келган. XVI-XX аср бошларида Ўрта Осиё хонлиқлари Шарқ давлатлари, жумладан Хитой, Ҳиндистон, Эрон,

Афғонистон ва Россия билан савдо-иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларни амалга оширган. Қўп сонли манбалар, сайёҳларнинг ёзганлари, элчилик ҳужжатлари, элчиларнинг ҳисоботлари, статистик ҳисоботлар ва илмий адабиётлар хонликларнинг ташқи муносабатлари ҳақида маълумотлар беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. - М.: Наука, 1975.
2. Холиқова Р.Россия-Бухоро: тарих чораҳасида. Т.: —O'qituvchi. 2005.

3. Алимова Р. Ўрта Осиё хонликларининг кўшни давлатлар билан дипломатик ва савдо - иқтисодий муносабатлари. - Т- 2017.
4. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. - М.: Наука, 1975.
5. Алимова Р. Ўрта Осиё хонликларининг кўшни давлатлар билан дипломатик ва савдо - иқтисодий муносабатлари. - Т- 2017.
6. Холиқова Р.Россия-Бухоро: тарих чораҳасида. Т.: —О'qituvchi. 2005.
7. <https://shosh.uz/uz/buxoro-amirligi-avvali-va-oxiri/>
8. Темиров, Ф., & Умаров, Б. (2021). БУХОРО АМИРЛИКДА ОИЛА, НИКОҲ ВА МЕРОС ҲУҚУҚИНИНГ АМАЛДА ҚЎЛЛАНИШИ. *Scientific progress*, 2(1), 1201-1207.
9. UMEDOVICH, T. F., & UMIDA, X. (2022). PUBLISHING AND LIBRARY ACTIVITIES OF THE TURKESTAN JADIDS. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(1), 26-31.
10. Темиров, Ф., & Исломов, Д. (2021). САДРИДДИН АЙНИЙ–ЗАМОНДОШИ ФИТРАТ ҲАҚИДА. *Scientific progress*, 2(1), 1349-1354.
11. Темиров, Ф., & Халикова, Н. (2021). БУХОРО АМИРЛИГИДА ТАШҚИ СИЁСАТ ВА ДИПЛОМАТИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН. *Scientific progress*, 2(1), 1276-1282.
12. Umedovich, T. F. (2022). SADRIDDIN AYNI-IN THE MEMOIRS OF HIS CONTEMPORARIES. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(6), 31-36.
13. Umarov, B. B. O. (2022). SCIENCE, EDUCATION AND CULTURE DURING THE RULE OF THE SOMANIANS. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(6), 46-49.
14. UMAROV, B. (2022). ARCHITECTURE OF BUKHARA IN THE ASHTARKHANID PERIOD. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(2), 94-100.

15. Umarov B. БУХОРО ВОҲАСИ ТУРАР-ЖОЙЛАРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 22. – №. 22.

16. BAXTISHOD, U., & ULUG‘BEK, Q. Y. (2022). MS ANDREEV-THE GREAT EASTERN SCIENTIST. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(3), 120-123.